

zatot választotta. Sajátos jelenség, hogy a nemzetiségi önbesorolás valamennyi nemzetiségi osztálynál határozottabb nemzetiségi azonosságtudatot mutatott, mint az anyanyelvre és annak használatára vonatkozó válaszok. Vagyis sokkal többen nevezték magukat nemzetiséginek, mint nemzetiségi anyanyelvűnek. Mint a csoportbeszélgetéseken kiderült, csak kevesen tartják ellentmondásosnak a két tényt, s bár túlnyomó többségük elvileg „képtelenségnek” nevezte a „nemzetiségi nyelv nélküli nemzetiségi csoportot”; saját személyes helyzetüket általában kivételnek érezték az általános szabály alól.

*Összegezve: a felmérés megerősített néhány kedvezőtlen jelenséget, például a nemzetiségi nyelvek természetes használatának visszaszorulási folyamatát. Túlméretezett igény lenne a vizsgálatról, a tapasztaltak alapján messzemenő következtetések levonását, részletes javaslatok kidolgozását várni. Mindössze annyi rögzíthető itt, mint összegző vélemény, hogy a *negatív irányzatok megállítása vagy megfordítása csak akkor várható, ha változás következik be mind a nemzetiségpolitikai intézményrendszer néhány gyenge pontján (például fejlődés az anyanyelvi oktatás terén); mind módosulás a nemzetiségi magatartásban, igény szintben (első sorban a család átörökítő szerepének megítélésében). Az igényelt változás két iránya összefügg, feltételezi egymást; csak párhuzamos fejlődésüktől várható eredmény.**

JEGYZETEK

1. Az 1982—83-as tanévben szerb-horvát gimnázium működött Budapesten, román gimnázium Gyulán, szlovák gimnázium Budapesten és Békéscsabán, önálló német nemzetiségi gimnázium Baján, és egy-egy német nemzetiségi gimnáziumi tagozat Budapesten és Pécsen.

2. A 135 kérdést/feladatot tartalmazó kérdőívtesztet összeállította: Joó Rudolf, Matkovits Kornél és Székely András. Elkészítésénél felhasználták Szende Bélának és Terestyéni Tamásnak a nemzetiségi nyelv és tudat vizsgálatára vonatkozó módszertani előtanulmányait (Kézirat. Állami Gorkij Könyvtár Nemzetiségi Dokumentáció), valamint Szende Bélának az MTA Dunántúli Tudományos Intézete számára készített „Kérdések a nyelvi tudatosság és értékorientáció vizsgálatához” című munkáját.

GYIVICSÁN ANNA

A két kultúra kölcsönhatása a magyarországi szlovákoknál

A NYELVI ÉS A KULTURÁLIS ÉRTÉKREND ALAKULÁSA KISKÖRÖSÖN

A magyarországi nemzetiségek történetének jellegzetes szakasza, ahogy a nemzetiségek kezdetben egynyelvű kultúrája kétnyelvűvé alakul át, s a magyar nyelvű környezetben élő nemzetiségi csoportok, a sajátjuk mellett a magyar kultúra különböző elemeit is elsajátítják, s így sajátos, két kultúra összetevőiből kialakult nemzetiségi műveltséget hoznak létre. E két

kultúra kölcsönhatását, a nyelvi és a kulturális értékrend alakulását egyetlen település példáján szeretném bemutatni, elsősorban arra figyelve, hogy miképpen élt, mozgott és változott a kétnyelvű kultúra egy Duna—Tisza közti, eredetileg szlovák nyelvű településen, Kiskőrösön.

Szeretném aláhúzni itt a mozgást és a változást, hiszen ha a köztudatban valamiképpen él a nemzetiségek kultúrájának fogalma, akkor ahhoz igen gyakran olyan képzetek kapcsolódnak, hogy ez a kultúra éppen az őt hordozó közösség művelődési és gyakran társadalmi elszigeteltsége miatt elsősorban archaizmusokat, reliktumokat őriz. A tudományos érdeklődés is legtöbbször e reliktumok felé fordul, hogy ezeket feltárva a hajdani kultúra teljes rendszerét ismerhesse meg.

A nemzetiségek kultúrájának teljesebb megismeréséhez azonban ez a fajta megközelítési mód csupán egy leszűkített lehetőséget ad, elrejtí összetettségét, törvényszerűen bekövetkezett változásait. Hiszen ez a kultúra az őt hordozó közösségek életmódjának, társadalmi helyzetének változásával együtt maga is átalakul; új formát, funkciót, társadalmi szerepet kap, mint bármely más kultúra általában. Az már viszont a magyarországi nemzetiségi művelődés jellegzetességeihez tartozik, hogy a többségi kultúra felerősíti az említett változást, s a két kultúra kölcsönhatásában, e kétirányú mozgásban erőteljesebben érvényesül a többségi művelődési értékek befolyása. A magyarországi nemzetiségeknél ez a folyamat a XIX. század második felében vált erőteljessé; párhuzamosan a felerősödött társadalmi mozgásokkal.

A nemzetiségi közösségek kultúrájában legtöbbször meghatározó jelentősége van annak, hogy a nemzetiségi közösség rendelkezett-e olyan intézményi rendszerrel, amely lehetővé tette anyanyelvi kultúrájának megőrzését, ápolását és fejlesztését. A magyarországi szlovák településeket ebből a szempontból két kategóriába sorolhatjuk:

A) települések, melyek mindig is rendelkeztek valamilyen nemzetiségi vagy nemzetiségi jellegű intézményekkel, melyek bizonyos fokig szervezeten ápolták az egyházi és a világi nemzetiségi kultúrát, s annak XVIII. vagy a XIX. században kialakult formáit sok helyütt még a két világháború közti Magyarországon is megőrizték.

B) települések, amelyek — legalábbis eddigi ismereteink szerint — semmilyen intézménnyel nem rendelkeztek, amely tudatosan ápolta volna a nemzetiségi kultúrát. Ezekben a közösségekben „öszönösen” maradt fenn a nemzetiségi nyelv és a népi kultúra.

Az 1718 körül szervezett telepítéssel keletkezett Kiskőrös, ahová a kiskőrösi pusztát birtokló Vattay család közvetítésével közép-szlovák s kisebb részben nyugat-szlovák területről származó evangélikus szlovákok települtek, a XVIII—XIX. század folyamán az A) kategóriához tartozó település volt, mert anyanyelvű egyházi iskolával, anyanyelvű közigazgatással stb. rendelkezett. Ezt a státusát azonban a XIX. század közepétől, majd 1870-től szinte teljesen elveszítette, s ettől fogva egyre inkább látensebb, rejtettebb nemzetiségi lét jellemezte, amely azonban mindmáig olyan potenciális erőt mentett át a nemzetiségi kultúrából és nyelvből, amely 1972-ben, a nemzetiségi intézményrendszer bizonyos kiépítésével újra mozgásba hozható volt.

Kutatásaim során Kiskőrösön azt vizsgáltam, hogy milyen módosuláson ment keresztül a nyelv és a kultúra, milyen külső és belső hatások érték, miképpen alakultak objektív (társadalmi) és szubjektív (tudati) értékei; melyek azok a történetileg is meghatározott változások, amelyek jelenlegi állapotát megteremtették. Ezeket a változásokat a történeti források felhasználása mellett nagyobb részt empirikus megfigyelésekkel és szociológiai felmérésekkel próbáltam feltárni; azt vizsgálva, hogy a közösségekben, az egyes családokban és az egyéneknél miképpen alakult a szlovák nyelvi kommunikáció; milyen volt a kétnyelvűség szerepe és viszonya. Azaz, milyen volt a két nyelv, a magyar és a szlovák értékrendjének alakulása a szlovák lakosság körében, milyen volt a szlovák nyelv aktív és passzív ismerete egyes rétegek és generációk körében, s a népi és az egyházi (népi vallásos) kultúra területén is.

E kutatás eredményeiből ez alkalommal csak egy szűkebb „születet”, néhány olyan változási irányt szeretnék bemutatni, amely elsősorban a XIX. század utolsó harmadában a Kiskőrösön kiépített magyar politikai és kulturális intézményrendszer hatására következett be, mely

egy új társadalmi életformát és új kulturális modellt képviselt az ekkor még mezővárosi rangot élvező településen.

A bekövetkezett változások jobb megértését szolgálja a Kiskőrös lakosságára, illetve a település jellegére, vonatkozó néhány adat is.

Az eredeti kiskőrösi szlovák lakosság közé csak a XIX—XX. század fordulóját követően kezdett nagyobb számban magyar — főleg katolikus — lakosság betelepülni. Ez az új betelepült réteg ma is az őslakoságnak csupán 1/6-át alkotja. (Az 1980-as népszámlálás szerint Kiskőrösnek 14 721 lakosa volt; a XIX. század elején 5000, illetve derekán körülbelül 8000 szlovák élt.) A helyi városi tanács becslése szerint a mai lakoságnak kb. 20 százaléka valamilyen módon még aktívan kapcsolódik, együtt él anyanyelvével és kultúrájával. Az adatokból arra következtethetünk, hogy a településen igen erőteljes belső, nyelvi és kulturális asszimiláció ment végbe, melynek okát ez esetben elsősorban a már említett kulturális intézményrendszer hatásában kereshem, de ezt nem tartom kizárólagos oknak. Hiszen az asszimilációs folyamat-hoz nagyban hozzájárult a város járási közigazgatási centrum szerepe, a hivatalnokréteg sokszor igen radikális fellépése a nemzetiségi intézményrendszer, például az iskola és az egyház ellen. Ehhez járult még a város Petőfi-kultusza, mely által az országos és a megyei politika nagyon tudatosan magyar kulturális hagyományokkal rendelkező településsé akarta tenni. Szerepet kapott e folyamatban — bár az előzőeknél kisebb mértékben — a település lassú iparosodása az első világháborút követő években.

Ezt a folyamatot erősítette az is, főleg Kiskőrös a magyarországi szlovák helységek között egyik legjellegzetesebb szórvány, „magányos”, magyar falvakkal körülvett település. Szorosabb kapcsolata a hozzá földrajzilag legközelebb álló szlovák községekkel, Miskével, Dunaegyházával és Apostaggal nem volt, vagy ha régebben igen, ez is még a múlt században fokozatosan meglazult.

Ilyen földrajzi izoláltság, szórványjelleg etnikai szempontból már önmagában is felgyorsított társadalmi és kulturális integrációt, de egyben gyorsabb ütemű asszimilációt is jelentett.

A kulturális változások és az értékrendszer alakulása megítélésében figyelembe veendő az is, hogy az erőteljesebb nyelvi és kulturális asszimiláció ellenére igen mélyen él Kiskőrösön a szlovák származás tudata.

A felnőtt lakosság körében végzett felmérések alapján a közvélemény szerint a kiskőrösi lakosság többsége napjainkban is szlovák (szlovák származású). A vizsgálat elsősorban azokban a kerületekben, városrészekben folyt, ahol egymás szomszédságában szlovák családok laknak s a szlovák nyelv még ma is az idősebb közép- és az idős generáció természetes kommunikációs nyelve — különösen az a nők körében; ennek a generációnak még mindig szilárd érzelmi kapcsolata van a nyelvvel, melynek gyökerei nemcsak a családi, hanem szomszédai, sőt még szélesebb társadalmi kapcsolatokból is fakadnak. Ebben a véleményben a szlovák származás etnikai tudata tükröződik, amely a fiatalabb generációknál többnyire már csak a nyelv passzív ismeretében, vagy annak a tudatnak a gyengébb-erősebb megnyilvánulásában jelentkezik, hogy elődeik szlovákok voltak. Jelentheti ez: a szülők vagy csak a nagyszülők szlovák voltának vállalását, de néha csak a távoli felmenők szlovák származásának homályosabb számontartását. Ez a tudat, amely ma inkább az etnikai (szlovák) származáshoz kötődik és kevésbé a nyelvhez, tartalmilag erősen kapcsolódik a „kiskőrösi tót”, „kiskőrösi tótok” fogalmához.

A kiskőrösi közösség származástudatát a közösség vallási hovatartozása is meghatározta. A közösség együvértartozását az evangélikus egyház intézménye is mélyítette, és erősíti az egyház és a közösség mindmáig fennálló szoros kapcsolata. Kiskőrösön a XVIII. század elején, majd a XVIII. század végétől a XIX. század utolsó harmadáig az evangélikus egyház és az iskola az egyházi kultúrán kívül az anyanyelvi világi kultúra közvetítője is volt, annak ellenére, hogy ezt a kultúrát cseh bibliai nyelven, de a szlovákok számára érthető, érzelmileg is átélhető, befogadható nyelven közvetítette.

A kiskőrösi evangélikus egyház azonban a magyar nyelvi rendeletek (elsősorban 1836,

1844) nyomására fokozatosan kétnyelvűvé vált. 1870 után pedig a Kiskőrösön bekövetkezett társadalmi és kulturális változások gyorsították fel a nyelvi változást úgy, hogy a század végén az egyházon belül domináns nyelvvé a magyar lett.

1870 után a kapitalista viszonyok fejlődésével a magyarországi városok és nagyobb falvak egy részében, társadalmi és kulturális életében nagy változások következtek be. Kiepült az országos vagy helyi jellegű társadalmi-politikai (politikai pártok, egyletek, szövetségek), kulturális (új típusú iskolák, olvasó- és népművelő egyletek) és gazdasági (pénzüntézetek, vasutak, posta) intézmények hálózata. Ennek az új — városiasodás és kapitalizálódást is magában hordozó — intézményrendszernek a kialakulása Kiskőrösön az iskolák fejlesztésével kezdődött meg. 1866-tól, bár rövid ideig, működik az algimnázium, 1877-ben létesül az első óvoda; 1884-től folyik a tanoncok rendszeres kiképzése, 1903-ban polgári fiú- és lányiskolában, 1904-ben pedig állami (községi) elemi iskolában kezdődik meg az oktatás. 1878-ban létesül az első — egyházi kereteken kívül működő — kulturális intézmény: a kiskőrösi dalkör; 1880-ban már két olvasókör van a településen: a „48-as”, melynek keretében később az úgynevezett Népkör is helyet kap; és a Kiskőrösi Olvasóegylet. Valamivel később alakult meg a Kisiparosok Olvasóegylete. A század végén ez az intézményi kör két újjal gazdagodik, az úri kaszinóval, majd az egyház által szervezett „világi” szervezetekkel, többek között az Evangélikus Nőegylettel. A felsorolt intézmények az első világháború után is, erős társadalmi rétegződés szerint tovább bővülve léteznek, működésük, ideológiájuk hagyományai az idősebb generációkban mindmáig élő tudati-érzelmi nyomokat hagytak.

Ismert tény és egyúttal törvényszerűség is, hogy a nyelv léte és alakulása közvetve a társadalmi változásoknak, közvetlenül pedig a mindennapi élet változásainak, gazdasági, politikai és kulturális intézmények fejlődésének a függvénye; s e változások, társadalmi fejlettségi fokozatok, állapotok a nyelvtől új, igényesebb reprezentatív és kommunikációs szerepet követelnek. Ezeknek az új társadalmi, politikai és kulturális elvárásoknak nyelvi hordozója Kiskőrösön a XIX. század utolsó harmadától a magyar nyelv lett. A település társadalmában már ekkor kialakult a diglosszia egyik legjellegzetesebb formája, amelyben a szlovák nyelv egyenlőtlenül vált a magyar nyelvvel, alárendeltségi helyzetbe került vele szemben, társadalmi funkcióját elveszítette, s az úgynevezett második szférába szorult. Korlátozott lehetőségekkel még egy ideig használták az evangélikus egyházon belül, de már csak kiegészítő szerepe volt a magyar, az egyház hivatalos nyelve mellett. A szlovák nyelv tovább élt a paraszt és a kézműves családokban, de a családokon kívül is, a közösség intézményeken kívüli „magánéletében”, s kollektív nyelvi kommunikációjában.

Ezek a kiskőrösi intézmények társadalmi és kulturális programjukkal hivatalosan kizárólag a magyar kultúrához és a magyar nyelvhez kötődtek és azt közvetítették. Azért iktattam be a „hivatalos” fogalmát, mert néhány szervezet olyan paraszti rétegeket is összefogott, amelyeknek a „nem hivatalos”, egymás közti érintkezési nyelve továbbra is a szlovák volt.

A múlt század nyolcvanas éveiben a szlovák nyelv és a szlovák kultúra az úgynevezett (másodlagos), „személyi szférába” került, amely a külső társadalmi élet szemszögéből tekintve ettől az időtől kezdve fokozatosan egyre látensebbé válik. Az etnikai jelleg rejtettségét természetesen viszonylagosan kell értenünk: hátrányos helyzetbe került, ha helyzetét a magyar nyelv és a magyar kultúra társadalmi pozícióival hasonlítjuk össze, de nem lett teljesen rejtetté minden értelemben. A látens nemzetiségi lét nem jelenti még az etnikai kisebbség kultúrájának külső eltűnését, külső „fizikai” és „szellemi” megsemmisülését. A század vége felé a szlovák nyelv még tovább él az egyházon belül is, bár egyre szegényebbé váló funkcióval, sőt egyre inkább fenyegető funkcióvesztéssel, amely éppen a kialakult magyar intézményrendszer hatását mutatja. Ennek következtében kezdett az egyházon belül is megváltozni az eddigi nyelvi és kulturális értékrendszer.

Az egyházi-nyelvi értékek megváltozását s a lakosság körében megnyilvánuló hatásukat két konkrét jelenséggel szeretném érzékeltetni. Az első magyar nyelvű bibliák és énekes könyvek a kiskőrösi szlovák családoknál az 1880-as évekből öröklődtek generációról generációra,

abból az időszakból tehát, amikor a legtöbb magyar kulturális intézmény jött létre Kiskőrösön. Az 1920-as évektől a fiatalok a magyar nyelvű istentiszteleteket kezdik látogatni. E jelenséget két alapvető okkal magyarázhatjuk: 1. társadalmival és 2. nyelvvel. Több adatközlő szerint ettől az időtől kezdve a szlovák nyelvű istentiszteleteket inkább a szegényebbek és a vallásosabbak látogatták. Az utóbbiak kapcsolata a valláshoz érzelmileg is mélyebb volt s ez inkább az anyanyelven keresztül jutott érvényre, őrizte hitelét. A magyar nyelvű istentiszteletek a társadalmi hovatartozást demonstrálták, társadalmi tekintélyt jelentettek: a magyar istentiszteleteken való részvétel külső, formális kifejezője lett a befogadott s elismert társadalmi értékeknek. A szlovák nyelvű (anyanyelvű) istentisztelet ezáltal egy alacsonyabb, majd később teljesen perifériális szintű társadalmi értékévé vált.

Kiskőrösön az egyházon belüli változások (nyelv, kultúra) majd az új, magyar intézményi hálózat kiépítése, mely teljesen új társadalmi és kulturális értékrend hordozója és modellje lett, nagymértékben befolyásolta a nyelvi és a kulturális változásokat mind az egész közösségben, mind az egyénnél, változást hozott társadalmi magatartásában, tudatában, ízlésében, s ezáltal új nyelvi és kulturális értékrendszert hozott létre.

A két nyelv társadalmi funkciójában bekövetkezett változások különböző intenzitással és egymástól eltérő időszakokban hatottak az egyes társadalmi rétegekre. A hivatalos szféra társadalmi és kulturális életének elmagyarosodása legközvetlenebbül — s eléggé felgyorsult ütemben — a magasabb társadalmi rétegek nyelvi asszimilációját siettette: szlovák származású hivatalnokokét, földesúri birtokok alkalmazottaiét, amiben az is szerepet játszott, hogy Kiskőrösön járási (járási főszolgabírói hivatal, bíróság) és országos intézmények („császári és királyi katonai hivatal”) kaptak helyet; de hatott rá ennek a rétegnek egyfajta dzsentroid életformát utánzó magatartására, kialakult életmódra is. Az iparos egyesület megalakulása után (1887) viszont fokozatosan befolyásolta az éppen akkor számukban ugrásszerűen megnövekedett iparos családok nyelvi kapcsolatait is. A „kétlaki” paraszti—kézműves-iparos családokban, annak ellenére, hogy ezek szociális helyzetük miatt is tudatosan elhatárolták magukat a paraszti rétegektől, megőrizték szlovák nyelvüket és hagyományos családi és közösségi szokásaikat (például fonók, lakodalmak stb.).

A Kiskőrösön élő hivatalnokok családjában a múlt század 80—90-es éveiben még beszéltek szlovákul. A múlt század 90-es éveiben e családokon belül sor került az első névmagyarosításokra. Az iparos családokban a magyar nyelvhasználat és a névmagyarosítás a századforduló, de leginkább az első világháború után terjedt el.

A paraszti rétegekben, a családon belül a „tudatosan” irányított kétnyelvű nyelvhasználat kezdetei viszont csak a 30-as évek végére és a 40-es évek elejére nyúlnak. Egyaránt jellemző lett ez a gazdag — 40—70 holdas — és a közép- és a kisparaszti családokra.

A kettős nyelvhasználat és a nyelvváltás a családok egy részénél még napjainkban sem zárult le. Más részüknél viszont radikális módon, hirtelen váltott nyelvet a család, főleg azokban az esetekben, amikor a szülők a gyermekek kedvéért a családi és a mindennapi társadalmi nyelvi kommunikációban maguk is nyelvet váltanak.

A nyelvben és az egyházi kultúrában bekövetkezett társadalmi értékváltozások és nyelvi szokások kisugároztak a népi kultúrára is, amely a nyelv mellett másik konkrét és kézzel fogható kísérője az etnikai létnek, s az etnikai-nemzetiségi közösség fenntartásában is elsődleges kohéziós erőt jelent vagy jelenthetett épp úgy, mint a nemzetiségi tudatban és identitásában is. Vonatkozik ez elsősorban a népi-szellemi kultúrára, de vonatkozhat — sokszor igen erőteljesen — a tárgyi kultúrára is.

A mai kutatás már csak igen nehezen tudja rekonstruálni a kiskőrösi népi kultúra eredeti magvát, ami arra vall, hogy e kultúra más szlovák nyelvszigetektől eltérően jóval korábban bomlott fel, részben a település városias jellege, a lakosság viszonylag nagy száma miatt (ez utóbbi sohasem kedvez például a hagyományos közösségi összetartó életformának, mely a régi szokások konzerválója), az egyes folklór rétegek, szokások magyar nyelvűvé válása miatt, de ezeken kívül még számos ok miatt is.

Kiskőrösön igen hamar, már a századfordulón megszűntek az egyes közösségi szlovák népszokások, mint például az evangélikus s különösen a dél-alföldi szlovákság körében igen népszerű, sok-sok gazdag nyelvi megnyilvánulást magába foglaló Luca-napi hagyomány, vagy a betlehemezés. A kiskőrösi szlovák kultúra elhalásához az is hozzájárult, hogy az elhalt helyébe a közösség átvette a magyar népi, népies, illetve polgári kultúrát és szokásokat — magyar nyelven. Az egyes családi szokások nyelváltására először azoknál került sor, amelyek az egyházi szertartásokhoz kötődtek (keresztelő, esküvő, temetés). Ugyanis e szertartások „egyházi része” magyarul hangzott el s ennek hatására a családi, a közösségi szokás is magyarul kezdték gyakorolni. Így például már az első világháború előtt a szlovák evangélikusoknál igen elterjedt halottsiratásnál, mely a közösségi életforma megnyilvánulásának fontos kerete volt, az asszonyok magyarul kezdtek énekelni. Ezekon kívül az elmagyarosodás a nyilvánosság előtt zajló nyitottabb, közösségi szokásokat érte, így például a lakodalmi szokásokat, vagy az ablakok alatt elhangzó karácsonyi koledálást, kántálásokat, melyben 7—14 éves gyermekeken kívül főleg a 15—25 éves fiatalok vettek részt, s amely az egyik legjelentősebb, egész közösséget érintő ünnephez tartozott. Az anyanyelvvél szorosan összekötődő még élő, funkcionáló szokások a harmincas évek közepén váltak először kétnyelvűvé, amikor még egymás mellett élt a magyar és a szlovák nyelvű szokás: például a kőrösi lakodalmakban ekkor — szinte kötelezőszerűen — „szlovák” és „magyar” vőfélyt alkalmaztak, akik szlovákul, illetve magyarul mondták el a lakodalmi verseket, rigmusokat, illetve irányították a lakodalom menetét. A harmincas évek végén annak ellenére, hogy a kántáló karácsonyi énekek nagyobb része magyarul hangzott el, még szlovák szövegű dalokat is énekeltek. A folklórnak ez a nagyon is tudatosan funkcionáló kétnyelvűsége azonban a negyvenes évek elején nagyrészt eltűnt: az említett szokások szinte teljességében elmagyarosodtak. A szlovák nyelvű szellemi kultúra elemei — kevés kivételtől eltekintve — ettől az időszaktól kezdve funkciójukat elveszítették, nagyrészt passzívra váltak, s ebben a „passzív állapotban” élnek tovább az idősebb generáció tudatában, s hozzá kell tennünk — a lakosság nagy számát tekintve —, e generáció túl kicsiny részének az emlékében.

De a passzív kultúramegőrzés mellett a kiskőrösi szlovákoknál fellelhetők még élő, funkcionáló népi-szellemi kulturális elemek is, amelyeknek passzív befogadója az tudatosítója az idősebbeken keresztül a fiatalabb korosztály. Az őrzött és élő szokásmegnyilvánulások a nyelven kívül az etnikai lét utolsó, ösztönös, de érzelmileg erős megnyilvánulásai s egyúttal az etnikai identitás jelképei. Ezekhez tartoznak például a lakodalmakban még napjainkban is felhangzó szlovák népdalok, vagy István-napkor több családnál is elmondott névnapi köszöntő vers.

A ma is funkcionáló szlovák nyelvű népi szokások a magyar nyelvű kulturális rendszeren belül a legtermészetesebb módon foglalnak helyet, s egy nyelvben és kultúrájában erősen, de nem teljesen asszimilált közösség származásvállalásának jegyeit hordozzák.

Kiskőrös példája számos, nemcsak a múlta s nemcsak Magyarországra vonatkozó általános tanulsággal szolgálhat különösen abban a tekintetben, hogy a nemzetiségi intézményi rendszer szándékos elsorvasztása mélyen érintheti egy nemzetiségi közösség kultúráját.

Azt azonban hangsúlyozni kell, hogy a Kiskőrösön végbement etnokulturális változások, annak ellenére, hogy nem egyedi jelenséget mutatnak, mégsem igazán tipikusak a magyarországi szlovákok történetében. A kiskőrösi szlovákság kultúrájában bekövetkezett változások arculatát a település sajátos városias-közigazgatási jellege is meghatározta. Ismert, hogy a magyarországi szlovákok nagyobb része viszont zártabb, etnikailag is védettebb településeken, falvakon él, ahová a XIX. század végi társadalmi és kulturális változások lassabban jutottak el. Kiskőröshöz hasonló etnokulturális folyamat játszódott le az eredetileg szintén szlovák telepítésű Nyíregyházán, vagy a dél-alföldi Szarvason. De ehhez még azt is hozzá kell tenni, hogy ez a törvényszerűnek tűnő folyamat sem mindig általánosítható, hiszen Békéscsaba, amely a századfordulón erőteljesen városiasodó iparosodó település volt, mind a XIX. század folyamán, mind pedig a két világháború közti Magyarországon — ha nagy erőfeszítések árán

is — mégis fenntartotta egyes nemzetiségi kulturális intézményeit (például színjátszás, egyházi iskolai oktatás, egyház, könyvkiadás stb.); s ennek okát elsősorban nemcsak a békéscsabai szlovák lakosság nagy létszámában, hanem inkább a kiskőrösitől jóval gazdagabb nyelvi-kulturális hagyományaiban s a szlovák kultúra egészével meglevő szorosabb kapcsolataiban kell keresnünk. Ez utóbbi Kiskőrösön mindig is hiányzott.

GYŐRI-NAGY SÁNDOR

Interetnikum, interkultúra, természetes kétnyelvűség

A BRENNBERGBÁNYAI NÉMET NEMZETISÉGI KULTÚRÁRÓL

Az általam vizsgált több nyelvű nyugat-magyarországi határmenti sávban fekvő, ma mintegy 1500 lakosú Brennbergbánya (Győr-Sopron megye) történetét a település alapításától a XX. század elejéig a belső dinamikai tényezők határozták meg. Közülük is a legdöntőbb jelentőséget a *bányának* és a helyi *több generációs nagycsaládnak* kell tulajdonítanunk.

Az ország legelső szénbányájának, illetőleg a XVIII. század második felétől belőle kinövő bányásztelepülésnek német elnevezése nem véletlen. A szén megtalálója, első hasznosító bánfalvi, illetőleg soproni németek, ahogyan a későbbi bányabérlők is jobbra német anyanyelvű — gyakran osztrák — vállalkozók voltak.

Mivel Brennberg Magyarországnak egy akkora már évszázadok óta viszonylag összefüggően német ajkúak lakta régiójába esett¹, az sem véletlen, hogy a kezdeti külszíni fejtés, majd a meginduló mélyművelés munkásai szintén környékbeli németek voltak. A szénkitermelés bővülésével már nem volt elegendő a közeli német községek szegényebb rétegeiből (Kleinhäusler = kisházas, azaz szegényparaszt) verbuválható bányászlétszám. Egyre többen jöttek a szomszédos osztrák területekről, Alsó-Ausztriából, Stájerországból. Etnikai szempontból eddig még egységesnek volt mondható a település népessége, hiszen a Brenneret körülvevő nyugat-magyarországi német ajkú régió lakossága történetileg a szomszédos osztrák tömb magyar földre áthúzódó részének tekinthető.² Az etnikai képlet akkor kezd vegyesebbé válni, amikor a brennbergi bányánál már nemcsak a környékbeli németek, hanem a környező horvát és magyar falvak férfitalcosai is munkáért kopogtattak. Karintiából szlovének települnek be, északról szórványosan morvák, szlovákok és bajorok. A XIX. században Sziléziából lengyelek jönnek, s tömeges áttelepítés formájában csehek.

E rendkívül vegyes etnikai összetétel ellenére — amelyet vallási különbözőségek is keresztettek még — egészen a kívülről szított Volksbund-mozgalom kezdetéig, illetőleg az ettől elválaszthatatlan bécsi döntésekig zavartalan volt Brennbergben az etnikai (és felekezeti) béke. Ebben a fő érdem a bányát illeti, amely a munkástól nem származását, vagy felekezeti-ideológiai hovatartozását, hanem elsődlegesen bányászkapességeit, a kenyér- és szállásadó bányára iránti odaadását kérte számon, az előbbieket határozottan a magánügyek szférájába utalta. A munkaadó e praktikista alapállása rendkívül nyílt és toleráns légkört eredményezett,